

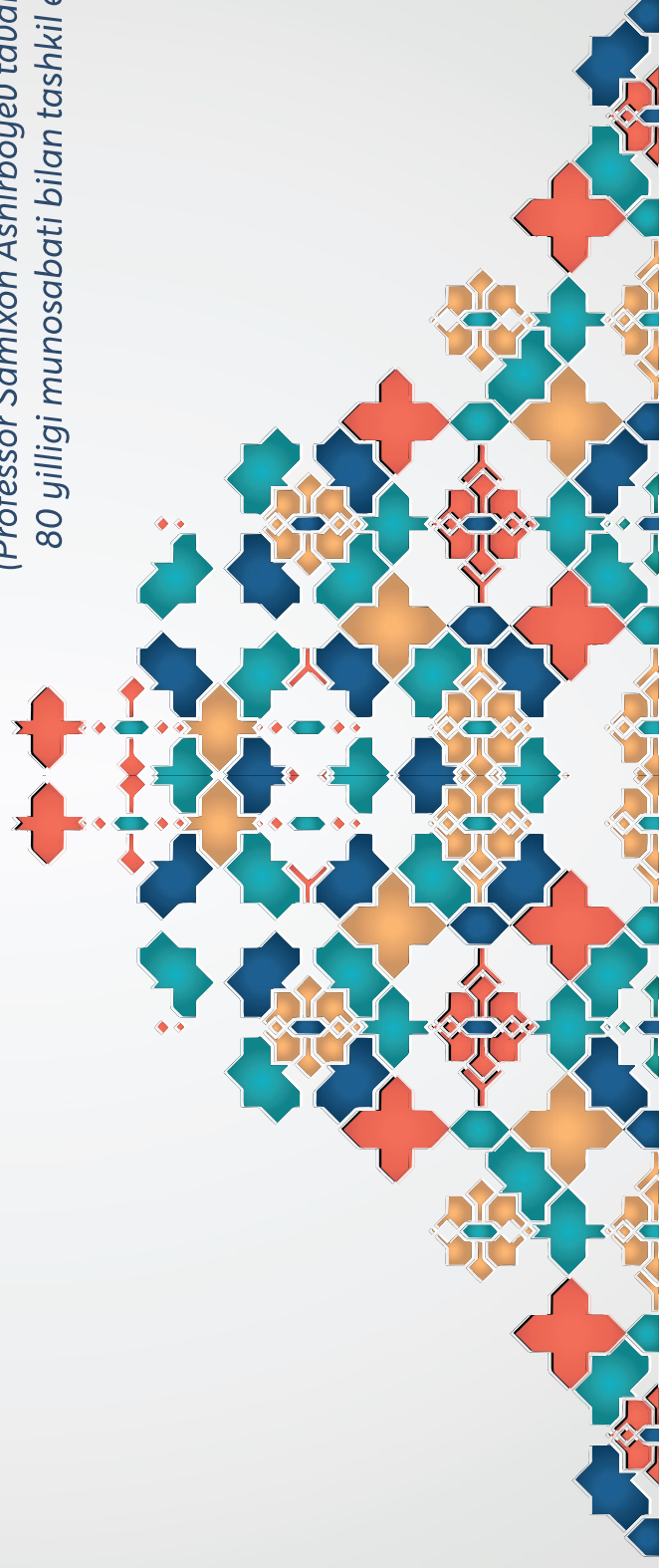

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGICHA YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov
filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;
Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;
Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;
Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kattao‘qituvchi;
Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyliги uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

	Nurafshon shahar shevasining ayrim dialektal xususiyatlari	
15	Sadoqat RAJABOVA, Ishtixonda yashovchi etnik arablar	246
16	Umarjon QODIROV, Shonazar Shoabdurahmonov – lingvofolkloristika asoschilaridan	249
17	Gulchexra AHATOVA, Toyloq shevasidagi iboralar va ularning ingvomadaniy tahlili	253
18	Hayotxon SOTIMOVA, Xorazm o‘zbek shevalarida oila konseptining urf-odat va marosimlardagi lingvomadaniy ifodasi	260
19	Ramazon ORTIQOV, “Ikkilamchi nominatsiya” tushunchasining ilmiy adabiyotlardagi talqini	264

3-SHO‘BA. DIALEKTAL LEKSIKOGRAFIYA, DIALEKTAL KORPUS, TOPONIMIYA VA LINGVOKULTUROLOGIYA

1	Hamidulla DADABOYEV, XI–XII asr turkiy til tibbiy terminologiyasi tizimining “devonu lug‘otit turk”da aks etishi 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/PTYD5470	271
2	Nishonboy HUSANOV, “Lug‘ati chig‘atoyi va turkiy” – o‘zbek shevalarini o‘rganishda muhim tarixiy manba 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/MAKE1648	276
3	Baxtiyor MENGLIYEV, Dilrabo ELOVA Lingvo-mantiqiy ekspertiza: yuridik lingvistikada integrativ yondashuv masalasi	281
5	Muhayyo HAKIMOVA, Milliy tafakkurning abstrkat leksika shakllanishiga ta’siri 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/MBYM8287	284
6	Nilufar ABDURAXMONOVA, Nasima ABDULLAYEVA, Dialektal birliklarning raqamli korpus modelini yaratish masalalari 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/TYZS7723	292
7	Zamira DJURABAYEVA, Fitonimlarning dialektal tabiati haqida ba’zi mulohazalar	297
8	Muyassar XOLOVA, Dialektal korpusda olmosh so‘z turkumining teglanishi	300
9	Anvarbek TURDIALIYEV, Ma’lumotlar bazasini shakllantirish va qidiruv tizimiga joylashtirish masalalari	304
10	Gulxayo ISABAYEVA, Sardor JO‘RAQULOV Tog‘ay Murod nasrida dialektizmning o‘rni (Otamdan qolgan dalalar romani misolida)	313
11	Feruza AMINOVA, Badiiy matnda nurota shevasiga xos morfologik shakllarning qo‘llanishi va uslubiy vazifasi	316
12	Oynisa XOJIYEVA, O‘zbek va turk tillarida paremiologik birliklarning struktur-semantik va funktsional munosabati	320
13	Dildora AMIROVA, “Bobur” antroponimining badiiy matnlarda allyuziv nom sifatida qo‘llanilishi	325
14	Kamola NOSIROVA, Dialectological features and lexical layer of alla texts in tashkent region	328

TOPISHMOQLARNING KOGNITIV-SEMANTIK MODELI

THE COGNITIVE-SEMANTIC MODEL OF RIDDLES

Navruza MAMAJONOVA,

O'zMU mustaqil izlanuvchisi

10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/GODO4759

Annotation. *This article examines the cognitive-semantic features of riddles. The riddle is one of the means of stereotyping the associative mechanism of cognitive metaphor realized in language. As segments of the linguistic picture of the world, riddles, as a rule, create cognitive metaphorical models, which forms the main content and essence of the article.*

Key words: *riddle, cognitive and semantic classification, paremia, metaphor, anthropomorphic, natural metaphor.*

Topishmoqning kognitiv tavsifi markazida paremik semantikaning kognitiv model, ichki shakl, aforistik ma'no kabi tarkibiy qismlari mavjud. Topishmoq-bu tilda amalga oshiriladigan kognitiv metaforaning assotsiativ mexanizmini stereotiplash vositalaridan biridir. Sirlar, dunyoning lingvistik rasmining parchalari sifatida, kognitiv metaforik modellarni hosil qiladi. Metaforik modellarning antropomorfik metafora, tabiiy metafora, ijtimoiy metafora va artefakt metafora kabi turlari mavjud.

Topishmoqning semantik tuzilishi uchta tarkibiy qismdan iborat: denotat, almashtirish obyekti va "tasvir", ya'ni ikkala obyektga bir vaqtning o'zida qo'llaniladigan ba'zi tavsif. Topishmoqning taxmin (denotat) bilan o'zaro bog'liqligi orqali topishmoqlarning semantikasi tasvirlangan.

Turli xil topishmoqlarning kategorial holati va funksional xususiyatlari ularning kognitiv semantik tabiati bilan bevosita belgilanadi, ya'ni barcha turdagi aksiologik bilimlarni tilda ifodalash qobiliyati bilan muayyan lingvomadaniy hamjamiyat tomonidan tanlangan. Kognitiv va semantik tavsifning markaziy qismi paremik semantikaning kognitiv model, ichki shakl, aforistik ma'no kabi tarkibiy qismlaridan iborat. Topishmoq tilda amalga oshirilgan kognitiv metaforaning assotsiativ mexanizmini stereotiplash vositalaridan biridir. Topishmoqlar dunyoning til rasmining segmentlari sifatida, qoida tariqasida, kognitiv metaforik modellarni yaratadi.

Folklori, xususan, topishmoqlarni o'rganish, sodda nuqtai nazardan, folklor matnlarini nafaqat lingvistik madaniyatning vakillari, balki jamoaviy hisob-kitoblarning mahsuli sifatida ko'rishga imkon beradigan bunday nazariy bazani va kontseptual apparatni shakllantirishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, topishmoqlar nominativ-kognitiv funksiyaga ega bo'lgan murakkab belgilar sifatida muayyan nutqda maxsus turdagi bilimlarni mustahkamlashi zarur. Ushbu yo'nalish doirasida bajarilgan ishlarda (I. E. Olaosun, J. O. Faleye, N. F. Alefirenko, N. N. Semenenko va boshqalar) kognitiv metodologiya semantik va kognitiv toifalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashga qaratilgan. Ushbu nuqtai nazardan, til birliklarining ichki shakli, ma'nosi, motivatsiyasi, konnotatsiyasi va ularning kognitiv korrelyatsiyalari o'rtasida mavjud bo'lgan munosabatlarning yashirin mexanizmlarini ko'rib chiqish, insonning kognitiv faoliyati mahsulotlarini obyektivlashtirish (tushunchalar, ramkalar, undagi voqelikni

kontseptsialash va tasniflash natijalarini aks ettiruvchi lingvistik ong elementlari) alohida ahamiyatga ega.). A. A. Potebnya, N. F. Alefirenko, M. A. Alekseenko, M. V. Nikitin, yu. I. Levin, A. N. Jurinskiy, O. E. Frolova va boshqalar o'z tadqiqot ishlarida u yoki bu tilning folklor (paremiologik) fondini kognitiv-semantik modellash tirishning dolzarbligini belgilaydigan eng muhim omil til ongining holatini til orqali obyektivlashtiradigan kognitiv hodisa sifatida aniqlash muammosidir, degan fikrni ilgari suradilar. Belgilangan muammo nuqtai nazaridan paremiyalarning ramka semantikasini, ramka fragmentining kognitiv mazmunini ma'nolarda amalga oshirish qonuniyatlarini o'rganish alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi.

Shu bilan birga, paremik janr doirasidagi sirlarning xilma – xilligi, ularning murakkab va noaniq matn holati nafaqat kognitiv birliklarni lingvistik tasvirlashning individual usullarini, balki lingvistik kognitsiya jarayonlarini ham tavsiflashga imkon beradi.

O'rganilayotgan muammolarning dolzarbligi odamlarning madaniy va tarixiy tajribasini yetkazish vositasi sifatida topishmoqlarning lingvistik-madaniy qiymati bilan bevosita bog'liqdir. "Paremiyalar ma'lum bir ijtimoiy – madaniy vaziyatda ma'lum bir paremik janrning barqaror ifodalarini o'z til xotirasidan chiqarib tashlaydigan" kundalik donolik fondi" [Семенов: 2012, 417].

Topishmoqlar alohida turlarining kategorik holati va funksional o'ziga xosligi ularning kognitiv-semantik tabiati, ya'ni u yoki bu shaklda shakllangan qiymat bilimlarini til belgisida aks ettirish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir. Kognitiv-semantik tavsifning markazida "kognitiv model, ichki shakl, aforistik ma'no kabi paremik semantikaning tarkibiy qismlari" mavjud [Алефиренко: 2010, 169-180]. Shunday qilib, topishmoq matni, kognitiv paradigma nuqtai nazaridan, bir tomondan voqelik haqidagi jamoaviy bilimlarni ifoda etadigan, boshqa tomondan esa dunyoning individual mualliflik rasmini o'zida mujassam etgan murakkab belgidir.

Ma'lumki, topishmoq tilda amalga oshiriladigan kognitiv metaforaning assotsiativ mexanizmini stereotiplash vositalaridan biridir. Metaforiklik topishmoqlarning o'ziga xos xususiyatidir. Bunda metafora ikki tomonlama – obyekt yoki hodisani taqqoslashga asoslangan. Topishmoq, qoida tariqasida, metaforik ibora bo'lib, unda bitta obyekt hech bo'lmaganda uzoq o'xshashlikka ega boshqa obyekt orqali tasvirlanadi. Voqelikning bog'liq qismini kognitiv tushunish jarayonida odam ma'lum bir xulosaga keladi, ya'ni sirli obyektни topadi.

"Bugungi kunda metafora avvalgiga qaraganda ancha murakkab va muhim hodisadir. So'nggi tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, metafora dunyoning shaxsiy modelini shakllantirishda faol ishtirok etadi, insonning og'zaki va hissiy-majoziy tizimlarini birlashtirishda juda muhim rol o'ynaydi. Til, fikrlash va idrokni turkumlashning asosiy nuqtasidir" [Пономарева: 2005, 164]. Kognitiv nazariya nuqtai nazaridan metafora "ikkita kontseptual sohani birlashtirgan va yangi sohani konseptsialashda manba sferasini tuzish potensialidan foydalanish imkoniyatini yaratadigan asosiy aqliy operatsiya" sifatida taqdim etiladi [Чудинов: 2005, 233].

Metafora – bu inson tafakkurining analog imkoniyatlarining namoyon bo'lishi va deduksiya va induksiya kabi rasmiylashtirilgan protseduralar emas, balki o'xshashlik shaxsning kundalik semantik xulosalarida asosiy rol o'ynaydi, deb taxmin qilinadi.

O'xshashlik qiymatlarni bir mazmunli sohadan boshqasiga o'tkazishga asoslanganligi sababli, metafora muhim analog jarayonlarning aksidir [Мишланова: 2005, 5].

J. Lakoffdan keyin metaforik modelning tuzilishini quyidagi o'zaro ta'sir qiluvchi jihatlar sifatida ifodalash mumkin: boshlang'ich konseptual maydon (shar-manba), yangi konseptual maydon (shar-maqсад). Boshqacha qilib aytganda, metaforizatsiya-bu rasmiy protseduralar to'plami ikkita ramka bilan. Har bir metafora modeli mahsulдорlik, chastota va pragmatik potensial bilan tavsiflanadi hamda ular orasida quyidagi metaforik modellar ajralib turadi: antropomorfik metafora, tabiiy metafora, ijtimoiy metafora va artefakt metafora [Мухтаруллина: 2004, 304].

Antropomorfik metafora – bu narsa, hodisa yoki tushunchaga inson xususiyatlari yoki xatti-harakatlarini berish orqali qo'llaniladigan metafora turidir, Ya'ni biror narsani inson shaklida tasvirlash, unga insoniy xususiyatlarni berish orqali ifodalashdir. Tabiiy metafora – tabiat va inson uyg'unligini aks ettiruvchi metafora.

Xulosa qilib aytganda topishmoqlarda metafora uning kognitiv-semantik modelini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, o'zbek xalq topishmoqlarini asosiy qismi metaforalardan tashkil topgan. Bu esa tadqiqotning dolzarbligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Семенов Н.Н. Когнитивно-прагматическая парадигма паремической семантики (на материале русского языка): Дисс. д-ра филол. наук. – Б., 2012. 417 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/kognitivno-pragmaticheskaya-paradigmaparemicheskoi-semantiki-na-materiale-russkogo-yazyka#ixzz51LpKseMs>
2. Алефиренко А.Ф., Семенов Н.Н. Значение и смысл русских паремий в свете когнитивной прагматики. Известия Уральского государственного университета: Филология. – №6 (85). Ч.2. 2010. С. 169-180.
3. Пономарева О.Б. Когнитивные и прагматистические аспекты семантической деривации (на материале английского языка в сопоставлении с русским и немецким языками): Монография. Тюмень: Изд-во Тюм. гос. ун-та, 2005. 164 с.
4. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000): Монография. – Е, 2001. 233 с.
5. Мишланова С.Л. Метафора в медицинском дискурсе. Пермь, 2002. – С. 5.
6. Мухтаруллина А.Р. Когнитивно-сопоставительное описание категории модальности в английских и башкирских текстах: Монография. – Уфа: РИЦ БГУ, 2004. 304 с.

